

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ УЧНЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ «Я У СВІТІ»

Розкрито досвід теоретичного осмислення шкільної соціалізації молодшого школяра. Охарактеризовано вплив сюжетно-рольових ігор на формування життєвої позиції молодшого школяра. Обґрунтовано особливості соціалізації особистості молодшого школяра у полі правового виховання.

Ключові слова: соціалізація, початкова школа, урок, учень, гра.

Mulyar. N. The primary school student's socialization features on the «I am in the world» lessons. The experience in the theoretical understanding of younger pupils school socialization is disclosed. The role-playing games influence on the formation position in a young pupil's life is characterized. The younger pupil socialization features in the law education field is grounded.

Key words: socialization, primary school, lesson, student, game.

Муляр Н. Особенности социализации учащегося начальной школы на уроках «Я в мире». Раскрыт опыт теоретического осмысления школьной социализации младшего школьника. Охарактеризовано влияние сюжетно-ролевых игр на формирование жизненной позиции младшего школьника. Обоснованы особенности социализации личности младшего школьника в поле правового воспитания.

Ключевые слова: социализация, начальная школа, урок, ученик, игра.

Постановка проблеми: Завдання демократичної держави полягають в тому, щоб створити умови для формування виваженої громадянської позиції, громадянської думки, як цілеспрямовано під впливом державних інститутів, так і волевиявленням особистості чи колективу, народу, духовна сфера якого включає таку систему цінностей та ціннісних орієнтацій: утвердження в людських стосунках гуманних начал: доброти, справедливості, толерантності, ширості, сумлінності, власної гідності, взаємоповаги, відповідальності, принциповості і негативного ставлення до фальші, цинізму та лицемірства.

Процес формування громадянина України та його головної риси – громадянськості є наслідком такого процесу, як соціалізація, в структурі якої нас найбільше цікавить громадянське виховання, яке здійснюється шкільним предметом «Я у світі» у початкових класах. Соціалізація відбувається під впливом значної кількості обставин та чинників: держави, суспільства, сім'ї, неформальних груп, засобів масової інформації, релігії та багатьох інших. Зараз є очевидним, що дія багатьох з цих чинників в галузі формування громадянськості української молоді є стихійною, не досить ефективною, а часто і деструктивною. Стихійна соціалізація, надто повільно прилучаючи, чи не прилучаючи взагалі, молодь до системи громадянських цінностей і святинь, тим самим сприяє обмеженню духовного та предметного простору для дії безпосередньо громадянського виховання. Тому головне навантаження лягає на плечі педагогічного складу. Віддані ідеї української державності, вони можуть і повинні озброїти учнів суто громадянськими знаннями і навичками, сформувати у них громадянський досвід, компенсувати в ньому брак того, що необхідно для повноцінного розвитку гро-

мадянськості, подолати чи послабити негативні впливи, організовано залучити її до перетворення суспільного і етнічного середовища. Втім, щоб така робота була успішною, педагоги самі повинні відповідати тим критеріям громадянськості, які необхідні для ефективного подолання усіх труднощів соціокультурного характеру сучасного державотворення.

Отже, з проголошенням самостійності і незалежності, Україна стала на шлях переходу до громадянського суспільства, кожен член якого має право одержати вільний розвиток особистості. З одного боку, молода держава повинна створити всі умови для виховання свідомих громадян, і з другого боку, заможну, духовно та матеріально багату Українську державу, можуть збудувати лише її палкі патріоти, об'єднані національною ідеєю – ідеєю незалежності та державності. З огляду на це, дуже важливим і актуальним є концептуальне осмислення на новому рівні наукових та прикладних засад громадянського виховання, визначення його суті, цілей і завдань, обґрунтування ефективних принципів, засобів і методів формування у дітей, підлітків і молоді високих громадянських якостей.

Аналіз досліджень. Теоретичною і методологічною основою цього дослідження можна вважати прийняті Українською державою важливі документи, насамперед Конституцію України, закони «Про громадянство України», «Про освіту», «Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»)), які, зокрема, передбачають комплекс заходів, спрямованих на відродження і розбудову національної системи освіти «як найважливішої ланки виховання свідомих громадян Української держави». Активно проблему соціалізації особистості розглядають: Г. Заїченко, В. Саратовський, І. Кальний та інші, які розвивають, зокрема, її діалогічну концепцію й відокремлюють такі рівні або виміри цього процесу: «Я – Я»; «Я – Ти»; «Я – Ми»; в «Я – Людство»; «Я – Друга природа»; «Я – Природа»; «Я – Універсум» [3, 98].

Мета дослідження: здійснення теоретико-методологічного аналізу особливостей гуманного, суспільного та правового виховання в курсі «Я у світі» для здійснення успішної соціалізації учнів початкової школи.

Виклад основного матеріалу. Освіта як особлива соціальна інституція залежна у своїй організації від особливостей структури та функціонування інших суспільних підсистем – економічної, політичної, соціальної і, в свою чергу, справляє визначальні організаційні та функціональні впливи на інші суспільні підсистеми. Загальний напрямок розвитку цих системних взаємозв'язків полягає в їх збагаченні та посиленні і водночас – у зростанні внутрішньої незалежності, автономізації інституцій, які цю систему утворюють. Саме це й зумовлює посилення наголосу на значенні проблем соціалізації як особливої форми і змісту взаємозв'язків системи освіти в сучасному суспільстві.

Соціалізація в дійсності виявляється державною та освітньою політикою в дії. Водночас, як зазначав М. Лукашевич, «...ефективність соціалізації особистості найбезпосереднішим чином пов'язана з тим, наскільки тісно узгоджені потреби суспільства, система освіти і професійної підготовки особистості та її життєві плани. Точніше, система освіти є своєрідним з'єднувальним «містком» між потребами суспільства та життєвими планами школярів [5,41].

У структурі процесу шкільної соціалізації можна вирізнити такі три головних її етапи: початкову, базову та після базову. Вони є співвідносними з віковими та освітніми рівнями, хоча й не завжди і не в усіх відношеннях збігаються з ними. Враховуючи неперервність процесу соціалізації та зумовленість його успішності у школі стартовими перед шкільними диспозиціями учнів, важливо брати до уваги і освітньо-виховний потенціал шкільних закладів, а також проблеми педагогічного супроводу випускників

шкіл і упродовж певного часу, коли розпочинається здійснення самостійних кроків у суспільстві.

Перед початком шкільної соціалізації є її дошкільна фаза, яка збігається з часом соціалізації дитини у сім'ї та дошкільних закладах, які є провідними агентами соціалізації у цей час. Цей етап соціалізації дитини можна позначити як період соціальної гри. На цьому відтинку життєвого шляху дитини і школа повинна перебирати на себе відповідальні педагогічні завдання. Це виявляється дедалі необхіднішим, оскільки школа має турбуватися про педагогічну якість первинної соціалізації своїх майбутніх учнів. В сучасному суспільстві саме школа з дедалі більшою відповідальністю має братися за розв'язання цих питань.

Початковий етап власне шкільної соціалізації розпочинається з моменту вступу – прийняття дитини до школи. Його можна позначити як початок соціального навчання. Педагогічним завданням шкільної соціалізації на цьому етапі є утвердження, коригування та розвиток базової системи життєвих відносин та орієнтацій, чуттєвості, інтелекту та волі, формування нахилів та вподобань, соціальних інстинктів та пристрасей, утвердження соціальної форми сприйняття, переживання, усвідомлення та задоволення потреб та інтересів [5, 112].

Перший етап шкільної соціалізації – це час соціального навчання. На цьому відтинку життєвого самоствердження дитини розв'язують такі педагогічні завдання шкільної соціалізації, як освоєння базових алгоритмів соціальної взаємодії та поведінки, початкова соціально-рольова підготовка, збагачення соціального досвіду, визрівання системи соціальних установок, досягнення розмірностей і масштабів соціального простору та часу, само ідентифікаційна консолідація особистості. Період навчання у середній школі характеризується більш інформаційно насиченим та функціонально різноманітним змістом соціалізаційної роботи з учнями. У цей період завершується цикл засвоєння необхідних базових знань для їх спеціалізації або поглиблення розвитку набувають навички соціальної поведінки, набуті у молодшій школі. Збільшується самостійність та заохочується ініціатива учнів у присвоєнні про соціальних навичок поведінки [5, 121].

Напрямки шкільної соціалізації визначають, особливими сферами та рівнями суспільних відносин і діяльності, в яких покликаний брати у майбутньому участь вихованець школи. Спираючись на класифікацію цих відносин, розвинену українськими науковцями, і доповнюючи її, можемо у найзагальніших рисах визначити такі *головні напрямки життєвої підготовки соціалізації школярів*.

1. *Особистісний напрямок*. Це становлення особистості як соціальної істоти у сфері її внутрішніх самовизначень і відносин «Я – Я» відносини. У цьому інтимному просторі відбувається формування самосвідомості і ставлення до себе, розгортається внутрішній діалог особистості із самою собою, виникають механізми довільної самокерованої поведінки і творчої діяльності, відбувається підпорядкування потреб і мотивацій вищим рівням самосвідомості та духовності.

2. *Міжособистісний напрямок*. Ця сфера становлення й розвитку знань, умінь і навичок особистості, які забезпечують їй можливість спілкування та спільної діяльності з «іншим» – відносини «Я – Ти». З такого спілкування та взаємодії і починаються власне соціалізація і внутрішній розвиток особистості. Розвиток мови, здібностей до співчуття та співпереживання, культури сприйняття та розуміння «іншого», передбачення його вчинків і поведінки загалом, самих витоків цієї поведінки і життєвих позицій утворює зміст цього напрямку шкільної соціалізації.

3. *Соціально-груповий напрямок.* Це сфера відносин «Я – Ми», у межах якої особистість має оволодіти у школі базовими передумовами майбутньої інкорпорації у множини різноманітних характером і масштабністю соціальних груп.

4. *Політично-правовий напрямок.* Це формування передумов поступового входження молоді у множину громадянських, юридично-правових, адміністративно-управлінських та громадських відносин. Відповідно змістом цього напрямку шкільної соціалізації є засвоєння учнями певного типу сприйняття, розуміння та оцінки політико-правових відносин різного рівня та форми, самовизначення та самореалізації особистості у цій сфері суспільного життя.

5. *Економічний напрямок.* У цій сфері суспільних відносин майбутній громадянин має стати учасником відносин виробництва, обміну, споживання.

6. *Екологічний напрямок.* На цьому напрямку соціалізації особистість має бути сформована як компетентний суб'єкт відносин «Я – довкілля». Особливим і надзвичайно специфічним предметом педагогічної уваги у соціалізації учнів є формування правильного розуміння феномена людської тілесності, становлення культури фізичного життя, спрацювання екології тіла.

7. *Напрямок «Я – Універсум».* Це сфера відносин людини як єдиної істоти, життя якої не обмежується фактом фізичного існування «тут» і «тепер», а відбувається як історична подія у вимірах минулого, сучасного та майбутнього [1, 151].

Головне завдання вчителя щодо реалізації завдань соціалізації – навчитись створювати і використовувати у шкільному житті ситуації, в яких знання і дії були б злиті та дозволили б фіксувати динаміку духовно-морального розвитку учня, суть якого полягає у вмінні його самостійно, а іноді за допомогою вчителя, реалізувати свої здібності до практичної діяльності. Вчитель має допомогти учневі розвиватись від елементарних навичок поведінки до більш високого рівня, для якого необхідні самостійність у прийнятті рішень і моральний вибір.

Ефективність різних видів виховання залежить від спрямованості виховного процесу, форм і методів його організації. Пріоритетними для учнів початкових класів є активні методи, що спрямовані на самостійний пошук істини та сприяють формуванню критичного мислення, ініціативи й творчості. Оскільки у молодшому віці у дітей домінує образне мислення, то найбільш характерними є такі форми діяльності: ситуаційно-рольова гра, сюжетно-рольова гра, гра-драматизація, інсценування, гра-бесіда, гра-мандрівка, екскурсія, ігрова вправа, колективне творче панно, бесіда, тематичний зошит, ранок, свято, усний журнал, групова справа тощо.

Процес соціалізації дитини відбувається в такому виді соціальних ігор, як сюжетно-рольові. Назва цих ігор вказує на необхідність двох обов'язкових компонентів – сюжету (тобто місця, дії, колізії) і ролей. Уявне місце, в якому відбувається гра може знаходитись в далекому і недалекому минулому, в сьогоденні або майбутньому, воно може бути реальним, добре відомим гравцям або фантастичним. Сюжетно-рольові ігри на основі життєвих, літературних, фільмових вражень вільно відтворюють соціальні відносини і матеріальні об'єкти або розгортають фантастичні ситуації, які не мають аналогів у житті. Ця особливість сюжетно-рольових ігор виступає технологією апробації дитиною майбутніх соціальних ролей.

Для того, щоб сюжетно-рольова гра розгорталась, була дійовою і насиченою подіями, необхідно врахувати моменти: попереднє знайомство з об'єктом гри наприклад, якщо це ігри «У музеї», «Ми у театрі», доцільним буде попереднє знайомство з умовами та їх роботою. Відвідавши такі установи, учні вдало зможуть на уроці інсце-

нізувати запропоновану їм гру з такими головними героями як глядач, актори, касир, контролер тощо. Такі ігри варто застосовувати на уроці «Я у світі» у 3-му класі під час вивчення теми «Правила поведінки в громадських місцях». Метою такого уроку буде упорядкувати і розширити досвід учнів про правила поведінки в громадських місцях; виховувати прагнення наслідувати зразки культурної поведінки, приязних і ввічливих стосунків між людьми.

Не менш важливі на уроках «Я у світі» являються і рольові (виховні) ігри, які мають тренінговий характер. Ці ігри потребують ґрунтовної інформативної підготовки дітей, під час якої вони знайомляться з правилами поведінки у суспільстві. На основі цих знань і виробляються уміння та навички у молодших школярів гуманного ставлення до оточуючих.

Тематичне наповнення змістових ліній «Людина серед людей», «Людина в суспільстві» навчального предмету «Я у світі» забезпечують соціалізацію та громадянське виховання особистості молодшого школяра. Державними вимогами щодо рівня загальноосвітньої підготовки учнів на уроках громадянської освіти передбачено, що після їхнього опрацювання учні: *розумітимуть* сутність правопорушень як порушення права інших людей; *вмітимуть обґрунтовувати* необхідність відповідати за свої вчинки; основні взаємозв'язки в соціальному житті (між вчинком і наслідком, порушенням правил і відповідальністю); *знатимуть* про можливі правопорушення серед дітей з наведенням прикладів; *зможуть аргументувати* значення дотримання правил співжиття в суспільстві; невідворотність відповідальності за скоєні правопорушення; *умітимуть* розкривати соціальні взаємозв'язки між людьми в процесі виконання соціальних ролей.

Практика виробила різноманітні методи і форми, що забезпечують шкільну соціалізацію молодших школярів, зокрема і в курсі «Я у світі». Особливе місце серед них займають словесні методи, а саме: роз'яснення, розповіді, бесіди, читання додаткової літератури та інше.

Найбільш уживаний метод – *роз'яснення*. Суть цього методу полягає у з'ясуванні суті правових понять, фактів, явищ. До цього методу вдаються найчастіше тоді, коли треба поінформувати учнів про зміст нових для них правових понять, розкрити їх суть, ознаки, зв'язки, практичне значення. Вчителі через роз'яснення схиляють дітей до розуміння й дотримання законів України, норм і правил громадського співжиття, дотримання громадського порядку, роз'яснюють правила для учнів, правила дорожнього руху, протипожежні правила та інше. Пояснюючи теми «*Великий дім – держава, лад у ньому – закон*», «*Основні правопорушення, поширені серед дітей*», «*Вміння відповідати за свої вчинки*» (3 клас) вчителю варто зосередити увагу дітей на таких правових поняттях: мораль, закон, держава, президент, Конституція, злочин, злочинець. У 4 класі понятійний апарат щодо правового виховання потрібно збільшити такими поняттями: громадянин, відповідальність, право, адвокат, суддя, тероризм, крадіжка, наклеп, грабіж, правопорушення (цивільне, адміністративне, кримінальне).

При вивченні розділу «Правила життя в суспільстві» вчителю варто звернути увагу на базові документи, щодо захисту прав дитини, зокрема: «Загальна декларація прав людини»; «Декларація про права дитини»; «Конвенція ООН про права дитини».

Ефективним методом правового виховання молодших школярів є *розповідь* – усне, словесне повідомлення вчителя про когось чи що-небудь. Для того, щоб розповідь мала виховний вплив на учнів, вона насамперед повинна бути яскравою, емоційною, викликати у дітей почуття, справляти на них враження. Учні охоче слухають розповіді вчителя чи інших людей тоді, коли вони торкаються життєвих питань, викликають у дітей

довір'я, готовність співпереживати. Темі розповідей повинні передбачати досягнення поставленої мети уроку. До теми уроку «Великий дім – держава, лад у ньому – закон» (3 клас), мета якого: допомогти учням усвідомити смисл понять «держава», «конституція», «права і обов'язки»; дати загальне поняття про моральні норми, загальнолюдські цінності. Виховувати пошану до законів України, сприяти формуванню правової свідомості молодших школярів. Доцільна на етапі уроку «Сприйняття й осмислення нового матеріалу» розповідь на тему «Що таке конституція?». До теми уроку «Основні правопорушення» (4 клас), мета якого: ознайомити учнів з правопорушеннями, поширеними серед дітей, та кримінальною відповідальністю за вчинені злочини. Розвивати вміння аналізувати, узагальнювати. Виховувати повагу до людини, її прав, непримиримість до правопорушень. Доцільно вчителю на етапі уроку «Вивчення нового матеріалу» розповідь на тему «Правопорушення та його види».

Дієвим щодо правового виховання виступає метод бесіди. Вона може мати різне призначення. Так, *бесіда-повідомлення* має на меті дати дітям відомості про історію виникнення тих чи інших правових норм і правил поведінки, ознайомити з правовими нормами з тих чи інших галузей права, конституційними правами і обов'язками громадян, переконати в необхідності їх дотримання, збагатити школярів прикладами правомірної поведінки людей у різних життєвих ситуаціях.

Висновки. Отже, провідна функція школи виявляється в тому, що вона своєю дією задає головний напрямок і зміст соціальних впливів. Особливості шкільної соціалізації у статті відображено через взаємозв'язок її напрямків та етапів. А саме, основними напрямками шкільної соціалізації особистості є: особистісний, міжособистісний, соціально-груповий, політично-правовий, економічний, екологічний, духовно-ціннісний.

Актуальним є власне початковий етап шкільної соціалізації, що розпочинається з моменту вступу дитини до школи. Його можна позначити як початок соціального навчання. Педагогічним завданням якого є формування уявлень про цілісність світу; про себе як члена певної спільноти; про правила культурного поведіння у найтипівіших життєвих ситуаціях; взаємозв'язки в соціальному житті тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрєєнкова Н. Проблема социализации личности / Н. Андрєєнкова. – М., 1970. – 405 с.
2. Бабанський Ю. Педагогіка / Ю. Бабанський. – М., 1983. – 263 с.
3. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1989. – 315 с.
4. Бех І. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Бех. – К., 1997. – 487 с.
5. Лукашевич М. «Соціалізація» / М. Лукашевич. – К., 1998. – 210 с.
6. Ольшанський В. Соціалізація / В. Ольшанський. – М., 1970. – 162 с.
7. Психологія і педагогіка життєтворчості / В. Доній, Г. Несен, Л. Сохань, І. Єрмаков. – К.: ВППОЛ, 1996. – 781 с.
8. Сухомлинський В. Як виховувати справжню людину / В. Сухомлинський. – К., 1976. – 194 с.
9. Татенко В. Шляхи формування особистості учня / В. Татенко. – К., 1985. – 356 с.
10. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. – М.: Наука, 1965. – 240 с.
11. Фіцула М. Педагогічні проблеми виховання учнів / М. Фіцула. – К., 1981. – 176 с.

Статтю подано до редакції 27.10.2014 р.